

V.

Az emberben levő vallásos elem és annak tárgya vizsgálása.

(Értekezés.¹⁾)

Ha a világban azokat tekintjük, a miket az ember a teremtő által alkotott világhoz adott, meglep minket e tárgyak különfélesége és az azok közötti ellentét. Vannak intézmények, melyek a véték akadályozására szolgálnak; de vannak szükség-szülte intézmények, melyek a véték folytatására czéloznak. Itt egy intézmény önzésen alapul, s csak az igazság hanyatlásával állhatna fenn. E mellett van egy más, melynek széles alapja az egyetemes szeretet, t. i. szeretet minden ember iránt, a ki csak asszonytól született. Ekép látunk palotákat és kunyhókat, börtönöket és menhelyeket a nyomorultak számára, fegyvertárakat és templomokat össze-vissza építve a legidegenszerűbb és legszövevényesebb zavarban. Miként fogunk mi rendet hozni ki e zürzavarból, s magyarázatot ez ellentétek létezésére nézve? Nehéz munka az ily különféle és ellentétes jelenségeket megoldani, és ugyanazt az egy okot a sokféle okozatban felfedezni. De ha ezt megteszszük, megtaláljuk mindennek okát magában az emberben. Benne ugyan az az ellentét van, a mi van az ő műveiben. Ez ellentétes dolgok, mint eszmék, megvoltak benne, mielőtt jelen alakjukat nyerték volna. A visszavonó okok összhangzatlan eredményeket szültek. Ez intézmények az emberből állottak elé, az ő érzelme- vagy lelke-, szenvedélyei- vagy ítéletéből keletkeztek. Ezek összesen véve, teszik azt a hatványt, mely az emberiség mostani fejlettsége fokát és jellemét jelöli; mindkettő eredménye a multnak és jós-lata a jövőnek:

1) T. h. Parker „A discourse of matters pertaining to Religion. London 1846.“
czimű művéből.

A társadalom áttekintéséből és az emberi természet vizsgálásából arra az eredményre jutunk, hogy a valláson kívül, minden intézményre nézve van az emberben vagy egy mulékony, vagy egy maradandó ok; hogy a test természeti szükségei, a táplálék és ruházat, a kényelem és lakás utáni vágy kifejlődvén, földmivelést és mesterségeket alapítottak; hogy természetünk finomabb elvei, a szép, igaz és jó szeretete éppen így képződnek, hogy a szenvedélyeknek is meg van a magok fegyvere s minden nemesebb kedélyállapot külsőleg is nyilatkozik. Így a törvények intézkedését, azok kísérőivel, a törvényszékekkel és börtönnel, az emberiség erkölcsi érzületének tulajdonítjuk, kapcsolatban az erősebb önkényszerű önzésével, mely gyakran hatalmában tartja az igazság palotáját. Ipar és kereskedelem, vaspályák és bankok, iskolák és boltok, hadsergek és hírlapok hasonlóan valamely, az ember szükségének megfelelő okra vihetők vissza, valamely szilárd elvre, vagy muló vágyra, melyet az ember maga teremtett. Ekép látjuk, hogy az intézmények külső nyilvánulásai annak, a mi az emberben van, és vagy örök elvekre vagy pillanatszerű szenvedélyekre viszonylanak. A társadalom emberi mű. Nincs semmi a társadalomban, a mi az emberben szintén meg ne volna.

Van azonban egy nagyszerű intézmény, mely szélesebbre kiterjed, mint az emberi rendeletek; nagyobb tért igényel, mint az emberi dolgok; nagyobb befolyása van az emberre, mint a háboru rettenetes pompájának, a tudomány gépezetének, és a kényelem eszközeinek. Ez intézmény a vallás, mely egykoru és egyenlő kiterjedésű az emberi nemzettel. Honnan jön ez? Van-e valamely örök-elv az ember természetében, a mely törvényszerűleg és szükségkép erre vezessen? vagy mint a kalózság, háboru, rabszolga-kereskedés, és sok egyebek a társadalomban, az emberi természettel való visszaélésből, annak tévutra vezetéséből és betegségéből származik? Visszavigyük-e ezt a roppant nagy intézményt egy muló szenvedélyre, melyet egy haladó nemzedék kinő? Vagy oly mély és tartós elvből származik, mint az ember?

E kérdésre évszázakkal ezelőtt két feleletet adtak, melyek közül egyik helytelen, a másik helyes. A helytelen felelet, melyet Lucretiusnál s másoknál olvashatunk, az, hogy a vallás nem az emberi természet szükségességének kifolyása, mely a benne levő örök-szükség cselekvőségéből jön, hanem az elmebetegségnek, ugyszólva az önzéssel párosult félelemnek, tudatlanságnak ered-

ményc; hogy a képmutató papok és csaló királyok, felhasználva az emberek félelmét, szenvedélyeit, tudatlanságát és hiszékenységet, saját érdekekben oly vallást alapítottak, a melyet ők magok sem hittek és a mely iránt nekik magoknak legkisebb lelki vonzalmok sem volt. De felületesen vizsgálva a dolgot, éppen úgy mondhatnók azt is, hogy a táplálék és kényelem nem az emberi természet szüksége, hanem a mészárosok, gépészek és művészek gonosz szándéka, mely által magoknak vagyont és hatalmat akarnak szerezni. E mellett nem is áll az a talár alatti és trónon ülő képmutatók hatalmában, hogy a világot megállítsák és mozgassák. E munkához valódi meggyőződés és élő hit kell. Hogy az ember világot mozgathasson, arra erős alap kell. A képmutató magán kívül, keveset tud rászédni, a mint ezt a régebbi és újabb idők kegyes csalása kísérletei eléggé bizonyítják.

A helyes felelet az, hogy a vallás, miként a társadalom, barátság és házasság, egy a szivben mélyen benmaradó elvből jön; — hogy a mint az alantabb fokon álló, átmeneti, részleges intézmények, alsóbb rendű, átmenti és részleges szükségékből állanak elő, és az érzelmekre s az élet jelenségeire vissza lehet vinni, — akép e fenséges, maradandó és egyetemes intézmény is, fenséges, maradandó és egyetemes szükségékből származott, és vissza kell vinni a lélekre és az élet változhatlan valóságaira. Már ha az emberi dolgokat bár felületesen, de komolyan vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy van az emberben bizonyos szellemi természet, a mely közvetlen és szükségkép a valláshoz vezet, hogy valamint az emberi test kapcsolatban van az anyag világgal, abban gyökerezik, vannak testi szükségei, érzékei, melyek annak szolgálnak, és vannak külső javak, melyekkel amaz érzékeket kielégítse és a szükségeket enyhítse: úgy az embernek lelke is kapcsolatban van a szellem világával, Istenben gyökerezik, vannak szellemi szükségei, szellemi érzékei, és javai, a melyekkel e szellemi érzékeket kielégítheti, és e szellemi szükségeket enyhítheti. Ha ez így van, akkor a vallásos intézmények nem az emberből jönnek-e? Nem lehetséges-e az, hogy semmi sincs a vallásban éppen mint a társadalomban, olyan, a mi nem az emberből fejlődik ki? Valóban a bennünk levő vallásos elem létezése nem valamely téves vagy esetleges gyanítás, a melyet csak az emberiség történetének felületes áttekintése bizonyít, hanem egy oly elv, a melynek létezése több illő úton fel van lelve és bebizonyítva.

Látjuk a vallásos isteni tisztelet és vallásos szokások, a vallásos szükségek és cselekedetek jelenségeit, melyek ama szükségeket kielégítik. A cselekedet előre feltételezi a kezet, mely azt véghezvitte, és a főt, mely azt tervezte. E tényekből való helyes következtetés visszaviszen minket az emberben levő vallásos alapelvekre, bárha ez a következtetés nem határozza meg az elv természetét, azon kívül, hogy azt a jelenségek okának nyilvánítja. Miután a vallásos jelenségek e közönséges és nyilvános ténye mindenütt található, ezt csak ama feltevés által lehet kimagyarázni, hogy az ember, természete szükségességénél fogva hajlandó a vallásra; hogy az inádás, fejlettebb vagy fejletlenebb alakban, — tettben, vagy szóban, gondolatban vagy életben — természetes és egészen mellőzhetlen az emberi nemre nézve. Ha az ellenkező nézetet vesszük, hogy az emberben nincs vallásos elem, akkor oly maradó és egyetemes jelenségek léteznek, melyeknek megfelelő oka nincs, és maga a tény kimagyarázhatlan marad.

Öntudatunk is azt mondja, hogy van bennünk vallásos elem. Mi nem magunktól állottunk elő, és nem magunk tartjuk fenn magunkat. Ezelőtt néhány évvel nem léteztünk, és még néhány év múlva testünk oda lesz. Rövid életünket titok lengi körül. Kevéssé tudjuk ellenőrizni a körülöttünk levő dolgokat; mindenfelől körülátóva s feltartoztatva vagyunk. Számításaink rosszul ütnek ki. Terveink meghiusulnak. Világító szövétnekeink egyik a másik után kialszanak. A miket mi valóságoknak tartunk, álmoknak bizonyulnak be. Reményeink eltűnnek. Nem vagyunk képesek ott lenni, a hol akarunk, és azokká lenni, a mik akarunk. Az ember, legyen bár oly hatalmas mint Napoleon, és győzedelmes mint Caesar, hosszas tapasztalat után, kénytelen megvallani, — a mit egyszerűbb emberek előttök ösztönszerűleg tudtak — hogy a jární tudó embernek nincs hatalmában igazgatni lépteit. Ugy találjuk, hogy a mi körvonalunk mindenütt igen közel van a központhoz. Egy nagyon kis sugárral meg lehet mérni egész erónket. Mi az anyagi dolgoknak csak jelenségeit ismerjük. A mint ismeretünk köre tángul, a kör számtalan pontján annál inkább érezzük tudatlanságunkat, és az ismeretlen annál nagyobbabnak látszik előttünk. Fáradságos éltünk végén — korunk egy nagy férfival — megvalljuk, hogy vándorlásunk alatt itt egy kavicsot, amott egy fénylő csigát szedtünk fel a pariton, de az igazság végtelen és feneketlen tengere ismeretlenül fekszik előttünk. A régi bölcs csak azt tudta,

hogy semmit sem tud. Mi ellenállhatlan törekvést érzünk magunkban, magunkat és minden külső dolgot egy rajtunk túl levő fenéges és titkos erőnek tulajdonítani, melyet mi sem megmérni, sem megfogni nem tudunk. Ez erő elgondolására tisztelettel telünk el. A külső dolgok kezünkbe adják az alkalmat, a mely felébreszti az öntudatot, és az önkénytes természet minket magunknál valami magasabbra vezet és mindennél nagyobbra, a mit csak a szem láthat. Mi e gondolatnál leborulunk. Így a némileg emberfeletti érzélem oly természetesen jó, mint a lehelet. Ez a primitív szellemi érzés lepi el lelkünket, midőn hirtelen nyomoruság lep meg; midőn menyegző vagy temetés, gyász vagy vigalom alkalmával csordultig tele áll számunkra az öröm vagy üröm pohara; midőn a természet nagyszerű művénél, egy hegynél vagy vizesésnél megállunk; midőn egy őserdő kétes világa rémülettel tölti el szívünket; midőn csendes magányunkban vagyunk, és azt kérdezzük magunktól: Mi vagyok én? Honnan jöttem? Hova megyek? Nincs ember a ki ez érzelmet, e titkos, megmagyarázhatlan érzelmet ne érezte volna.

Még tovább, ugyanazon eredményre jutunk az ember természete bölcsészeti elemzése által. Félrevetjük az emberi testet érzékeivel; vizsgáljuk az értelmet, mely az ő szolgája, elválasztjuk az érzelmeket, melyek a lelket a lélekkel egyesítik; felfedezzük az érzést, a mely különbséget teszen a jó és rossz között, miként testi szemünkkel megkülönböztetjük a feketét a fehértől, az éjet a naptól; és mindezek megett, mélyen benn, az élet minden csaló jelenségei alatt felfedezzük **az ember vallásos érzelmét**. Ha ez érzelmet gondosan áttekintjük; ha ezt mint okot okozatától elválasztjuk; és ha addig elemezzük, míg az alanyt az állitmánytól nem tudjuk többé elválasztani, akkor megtaláljuk az utolsó tényt, hogy a vallásos érzélem **a függés érzete**. Ez érzélem maganem fedí fel a tárgy jellemét, még kevésbé annak a tárgynak lényegét és természetét, melytől függ; éppen úgy mint az érzékek nem fedik fel tárgyaik természetét, mint a szem és fül nem fedik fel előttünk a világosság és hang lényegét. Miként ezek, az is önkéntesen és öntudatlan munkál, mihelyt az alkalom jelen van.

Ékép úgy látszik, hogy valamint a nyilvános tények inductioja, úgy az önkéntesen cselekvő öntudat és az emberi természetnek bölcsészeti elemzése, valami vallásos érzélemre vagy elvre vezetnek, mint az emberi szervezet lényeges részére. Miután ily mez-

telenül és elvontan meg van állítva, hogy az emberi természetben van egy benmaradó vallásos elem, nem könnyű átlátni, hogy mily alapon tagadják némely gondolkozó emberek ez eredeti minőséget, a kik az öntudatban hisznek és saját lényök összetett elemeit vizsgálják és elemezik. Az igaz, hogy az emberek nem szólnak gyakran eképen önmagokhoz: „Ime van vallásos elem szivem fenekén.“ De azt sem mondják: „Ime, vannak kezeim és lábaim, és ugyanazon lény vagyok, a ki tegnap éjjel vagy ezelőtt negyven évvel voltam.“ Az észnek természetes és egészséges állapotában ritkán beszélnek vagy gondolkoznak az emberek afelől, a mit öntudatlan igaznak érznek, és a mi minden szellemi cselekvésnek alapja. Ezekkel azt hiszem, eléggé meg van mutatva, hogy az emberben van vallásos elem. 1)

Angolból

Simén Domokos,
tanár.

1) E cikk Parker nevezett művének mintegy bevezetése, mely az ő vallási éies vizsgálódásainak csak kiindulási pontját jelöli. — Ohajtottuk volna Parker nagy jelentőségű műveiből az ő ragyogó szellemét s eredeti nagyságát teljesebben tükröző részeket közölni; ez azonban jövőre maradt. Szerk.

VI.

Az alázott sorsban született Jézus megtiszteléséről.

(Karácsoni egyházi beszéd).

Bemenvén (a bölcsék) a házbā, megtalálák a gyermeket, és leborulván, tisztességet tőnek neki, és az ő kincseiket előhozván, adának neki ajándékot, aranyat, tömjént és mirhát. Máté 2, 11.

Az emberek természetöknél fogva mind egyenlők; egyik más természeti jogokkal nem bír, fényesebb eredettel nem dicsekedhetik, mint a másik; mert mindnyájan egy vérből s hasonló módon szármoztunk; főbb vonásokban természetünk egy; szükségünk, kívánságaink, indulataink, reményeink ugyanazok; örömeink, terheink, anyagi és szellemi javaink közösök; s valamint eredetünk egy volt: végünk is csak egy lesz. Mindazáltal, valamint az ugyanazon kút-főből kibuzgott vizekből, — mivel a földnek, melynek rétegein keresztül folynak, különböző természetű elemeivel vegyülnek, — különböző természetű folyamatok lesznek: úgy az egy vérből származott emberiséget is a hely, égaly, idő s körülmények más-másképen nevelik, elannyira, hogy a természetileg egyenlő emberek világilag annyi darabokra szakadoztak, nemzetiség, nyelv, életmód, törvények és szokások, rang és állapot s cselekvésmód tekintetében egymástól oly különbözőkké lettek, miszerint alig lehet felfogni, hogy a paradicsomi egy pár ember több mint ezer millóra szaporodott s egy pár ezer nyelven beszélő ivadékaival tölt volna be a földnek egész kerekése, és hogy az égi testek útját megmérő Newton, s egy még számlálni sem tudó kalmuk egy törzsatyától származtak volna. Ki találhatja meg az Isten bölcsesége mélységét, mely magasabb a magas egeknél, mélyebb minden mélységeknél; hosszabb annak mértéke a földnél és szélesebb a tengernél! ¹⁾

Az emberek eképpen elkülönözve, ma már különböző viszonyokban állnak egymással. Kiket a szerencse magasra emelt, vagy

1) Job 11; 7—9.